

Kuruluşundan Dağılışına Kadar Serab Şekâkî Hanlığı (1747-1800)

The Sarab Shaqaqi Khanate From Its Foundation To Its Dissolution (1747-1800)

Dr. Fatih PEKOL

Orcid: 0000-0003-1881-0645 fatihpekol10@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Pekol, F. (2025). The Sarab Shaqaqi Khanate From Its Foundation To Its Dissolution (1747-1800). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 68, 89-103.

Pekol, F. (2025). Kuruluşundan Dağılışına Kadar Serab Şekâkî Hanlığı, 1747-1800. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 68, 89-103.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: January 27, 2025 / 27 Ocak 2025

Accepted/Kabul Tarihi: May 26, 2025 / 26 Mayıs 2025

Published/Yayın Tarihi: June 27, 2025 / 27 Haziran 2025

Pub Date Season/Yayın Sezonu: June 2025 / Haziran 2025

Issue/Sayı: 68

Pages/Sayfa: 89-103

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Fatih PEKOL).

Conflict of Interest/Çıkar Beyanı

There are no conflicts of interest./Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı

This article has one author and the contribution rate of the author is 100 %/Bu makale tek yazarlıdır ve yazarın katkı oranı yüzde 100'dür.

Copyright & License/Telif Hakkı ve Lisans: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır

Öz

Nadir Şah-ı Afşar'ın 1747 yılında öldürülmesinden sonra İran'da siyasi bir kaos ve boşluk meydana gelmiştir. Azerbaycan bölgesinde birçok aşiret bu durumu fırsat bilmiş ve bölgelerinde müstakil hareket etmeye başlamışlardır. Neticede bu aşiretler hakim oldukları bölgelerde birer birer hanlıklarını ilan etmişlerdir. Nadir Şah'ın ölümünden hemen sonra Ali Han-ı Şekâkî de diğer aşiretler gibi bölgesinde hanlığını ilan etmiştir. Şekâkîler bu devirde Serab merkez olmak üzere Heştrûd ve Germrûd bölgelerini de kendilerine bağlamış ve böylelikle hanlıklarının sınırlarını genişletmişlerdir. Kerim Han-ı Zend'in güçlenip Azerbaycan bölgesine gelmesi ile beraber Şekâkîler Zend Hanedanlığının saflarına katılmışlardır. Kaçarlar döneminde ise Sadık Han-ı Şekâkî ismi önemlidir. Bu dönemde komşu hanlıklar ile birçok savaşa girilmiş ve önemli başarılar elde edilmiştir. 1797 yılında Kaçar şahı Ağa Muhammed Şah-ı Kaçar'ın öldürülmesinde Sadık Han-ı Şekâkî aktif rol almıştır. Bu süreçten sonra Kaçarlar ile Şekâkîler arasında birçok savaş meydana gelmiştir. Sadık Han'ın Kaçarlar tarafından öldürülmesinden sonra Serab Hanlığı zayıflamış ve eski yarı müstakil yapısından uzaklaşmıştır. Ancak Serab'ın yönetimi bir süreliğine de olsa Şekâkîlere tekrardan verilmiştir. Kaçarların Azerbaycan bölgesini merkezileştirme istekleri ile beraber bu aşiretin Serab, Heştrûd ve Germrûd bölgelerindeki muvakkat hakimiyetleri sona ermiştir. Bu çalışma ile Serab-Şekâkî Hanlığı'nın kuruluşundan dağılışına kadar olan süreci kronolojik olarak verilmesinin yanı sıra söz konusu hanlığın İran ve komşu devletlerin tarihine etkileri de irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Serab Hanlığı, Şekâkî Aşireti, İran, Azerbaycan, Kaçarlar.

Abstract

After the assassination of Nadir Shah Afshar in 1747, there was a political chaos and vacuum in Iran. Many tribes in the Azerbaijan region took advantage of this situation and started to act independently in their regions. As a result, many tribes declared their khanates one by one in the regions they dominated. Following the death of Nadir Shah, Ali Khan Shaqaqi, like other tribes, declared khanate in his region. In this period, the Shaqaqi tribe annexed the regions of Hashtrûd and Garmrûd, with Sarab as the center, and thus expanded the borders of the khanate. With the rise to power of Karim Khan Zand and his arrival in the Azerbaijan region, the Shaqaqi tribe joined the ranks of Zands. In the Qajar period, the name of Sadiq Khan Shaqaqi stands out significantly. During Sadiq Khan's leadership, numerous wars were fought against neighboring khanates, resulting in significant successes. Sadiq Khan played an important role in the assassination of the Qajar shah Aga Muhammad Shah-e-Qajar in 1797. After this period, many battles took place between the Qajars and the Shaqaqis. After the assassination of Sadiq Khan by the Qajars, the Sarab Khanate weakened and moved away from its former semi-independent structure. However, the administration of Sarab was given back to the Shaqaqi, albeit for a while. However, with the Qajars' desire to centralize the Azerbaijan region, the partial dominance of this tribe in the regions of Sarab, Hashtrûd and Garmrûd came to an end. This study provides a chronological account of the history of the Sarab-Shaqaqi Khanate from its foundation to its dissolution, and also examines its impact on the history of Iran and neighboring states.

Keywords

Sarab Khanate, Shaqaqi Tribe, Iran, Azerbaijan, Qajars.

Giriş

Safevilerin son dönemlerinde Afganların saldırılarından dolayı İran'da kargaşalı bir döneme girilmiştir. 1722 yılında Afganların İran'a ve bilhassa başkent İsfahan'a yönelik şiddetli saldırıları sonucunda Safevi Şahı Hüseyin Mirza, Mahmud Han-ı Afgan'a karşı mağlubiyetini kabullenmiş ve şahlık tacını ona teslim etmiştir. Böylelikle Afgan orduları Kirman ve Irak-ı Acem gibi önemli bölgeleri ele geçirmişlerdir. Ancak söz konusu bölgenin halkları Afganlara karşı önemli ölçüde mukavemet göstermiştir. Osmanlı Devleti ve Ruslar da İran'ın içerisinde bulunduğu bu kriz ortamından siyasi olarak yararlanmak istemişlerdir. Böylelikle Osmanlı Devleti, Şirvan ve diğer bölgelerde siyasi nüfuzunu artırmıştır. Bu minvalde Rus çarı I. Petro 1722 yılında Derbend, 1723 yılında ise Bakü'yü işgal ederek yeni bir sürecin oluşmasına katkı sunmuştur. Bu çalkantılı süreçte Safevi tahtına oturan Şah II. Tahmasb, Afganlara karşı Ruslar ile iyi ilişkiler geliştirmiş olup Derbend ve Bakü'yü Rus toprağı olarak tanımıştır (Nûzerî, 1381, s. 309-312). Bu arada Safeviler'de önemli bir komutan olan Nadir Şah-ı Afşar devlet içerisinde önemli ölçüde güçlenmiştir. 1732 yılında Nadir Şah, II. Tahmasb'ı tahttan indirmiş ve yerine Şah II. Tahmasb'ın oğlu III. Abbas'ı Safevi tahtına oturtmuştur. Ancak Şah III. Abbas'ın çocuk yaşta olması sebebiyle 1736 yılında kendisi şahlık tahtına geçmiştir. Böylelikle İran'da Afşarlar dönemi başlamıştır (Gündüz, 2008, s. 455).

İran'da yönetimi ele geçiren Nadir Şah-ı Afşar 11 yıl gibi bir süre yönetimde bulunduktan sonra 1747 yılında Fethabad bölgesinde Muhammed Kulî Han-ı Afşar-ı İrevanî ve Musa Bey-i Afşar gibi bazı komutanları tarafından çadırında öldürülmüştür (Merevî, 1364, s. 1196). Nadir Şah-ı Afşar'ın öldürülmesinden sonra İran'da ve bilhassa Azerbaycan'da siyasi boşluk oluşmuştur. Bu yeni süreç Azerbaycan bölgesinde mukim bazı yerel hanlıkların müstakil olarak hareket etmelerine yol açmıştır. Dolayısıyla bu süreç "hanlıklar devri" olarak nitelendirilmiştir. Ancak bu hanlıklar genel olarak aralarında siyasi birlik tesis edememiş ve herbiri başına buyruk hareket etmiştir (Yeşilot, 2008, s. 187-188). İran'da hanlıklar devri olarak nitelendirilen dönem 1747 yılı Nadir Şah-ı Afşar'ın ölümünden 1828 yılı Türkmençay Antlaşması'na değin sürmüştür. Nadir Şah'ın ölümünden sonra bağımsız hareket eden önemli hanlıklar ise şunlardır: Erdebil Hanlığı (Şahsevenler), Urmiye Hanlığı (Afşarlar), Serab Hanlığı (Şekâkîler), Merağa Hanlığı (Mukaddemler), Karabağ Hanlığı (Cevanşîrler), Gence Hanlığı (Kaçarlar), Nahçıvan Hanlığı (Kengerliler), Revan Hanlığı (Kaçarlar), Hoy ve Tebriz Hanlığı (Dunbulîler) (Bilgili, 2002, s. 24).

Azerbaycan hanlıkları genel olarak İran'da merkezi bir otoritenin olmamasını fırsat bilerek bölgede bulunan güçlü aşiretler tarafından kurulmuşlardır. Özellikle Nadir Şah sonrası oluşan merkezi istikrarsızlık Azerbaycan bölgesine dağınık olarak yayılmış aşiretler tarafından bir fırsat olarak görülmüştür. Bu minvalde birçok aşiret bu fırsatı değerlendirmiş ve bölgelerinde hakim duruma gelmişlerdir (Sadıgov, 2016, s. 5-8). Serab Hanlığı da Şekâkî Aşireti tarafından Erdebil ile Tebriz arasında kurulmuş ve uzun süre müstakil kalmayı başarabilmiş bir hanlıktır. Bu hanlık Zend ve Kaçarlar döneminde önemli askeri ve siyasi faaliyetlerde bulunmuştur.

Birçok araştırmacı, Şekâkî Aşireti ve Serab Hanlığı ile ilgili önemli çalışmalar yapmış olsalar da bu araştırmalar onlarla ilgili eksiklikleri ve yanlışlıkları giderememiştir. Genel olarak Şekâkî Aşireti ile aynı aşiret konfederasyonundan gelen Şekak Aşireti anlatılırken bu iki aşiretin birbirleri ile olan bağları tam olarak ortaya konmamıştır. Dolayısıyla bu iki aşiret çoğu zaman karıştırılmış olup Şekâkî Aşiretinin göçleri ve kolları ile ilgili ise kısıtlı bilgiler sunulmuştur. Serab Şekâkî Hanlığı'nın, Kaçar Devleti tarihi olan etkileri ise az irdelenmiştir. Bu çalışmada Serab Şekâkî Hanlığı tarihinin yanı sıra bu hanlığa mensub hanların oynadıkları siyasi rollere dikkat çekilmiştir.

1. Serab Şehri Tarihine Genel Bir Bakış

Serab şehri günümüz İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinde ve Tebriz şehrinin doğusunda vakidir (Kerişî, 1398, s. 25; Rezmâra, 1330, s. 263). Rahim Hüveyda günümüzde Serab-Serâb (سرآب-سرآب) bölgesinin yüzden fazla küçük ve büyük yerleşimlerden meydana geldiğini ve Serab şehrinin de bu mîntıkada bulunduğunu yazar (Hüveyda, 1352, s. 239). Tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan bu şehrin ismi ise kaynaklarda farklı şekillerde kaydedilmiştir. Miladi X. yüzyılda İstahrî tarafından telif edilen *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* isimli coğrafya kitabının "Suret-i Ermeniyeye ve Arran ve Azerbaycan" başlıklı haritasında Serab ismi "Serah" (سراه) olarak işaretlenmiştir (İstahrî, 1340, s. 155). Yine miladi. X. yüzyılda yaşayan İbn Havkal da *Sûretü'l-Arz* isimli yapıtında İstahrî'nin *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eserinden birçok alıntı yapıp Serab şehrinde "Serah" olarak söz etmiştir (İbn Havkal, 1992, s. 287, 302). Müellifi belli olmayan ve 372/982-83 yılında Farsça yazılan *Hudûdü'l-âlem* isimli eserde de Serab için "Serav" (سراو) ifadesi kullanılmıştır (Hudûdü'l-âlem, 1983, s. 158). Hamdullah el-Müstevfi ve XVII. yüzyılın ilk yarısında İran'a gelen Alman yazar Adam

Olearius da bu şehirden Serav olarak söz etmiştir (Kerişî, 1398, s. 27, 43). Bu isimlerin yanı sıra Serab şehri için Serat, Serav ve Serv/Seru isimleri de kullanılmıştır (Hüveyda, 1352, 239-240). Görüldüğü gibi Serab ismi tarihsel süreç içerisinde; Serah, Serav, Serat ve Seru/Serv olarak adlandırılmıştır. Enver Çingizoğlu ise R. Hüveyda'dan nakille Serab isminin her açıdan İran dilleri çerçevesine girdiğini yazmıştır. (Çingizoğlu, 2013, s. 6). Halef-i Tebrizî (Burhan) sözlüğünde Serab kelimesinin suyun kaynağı anlamına geldiğini yazmıştır (Tebrizî, 1342, s. 1112). Bunun yanı sıra bazı kaynaklarda Serab سراب ismi Serâb سرآب olarak da yazılmıştır (Hüveyda, 1352, s. 239).

Serab Şehri eski zamanlardan beri ticaret yolları üzerine kurulmuş bir şehir olup birçok imparatorluğa ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Urartuların hakimiyetleri döneminde Serab şehri önemli bir konumda olup bu şehirde Urartulara ait iki kitabe günümüze ulaşmıştır (Hüveyda, 1352, s. 241-243). Urartulardan İslam devrine kadar Azerbaycan bölgesine; Medler, Ahamenişler, Eşkaniler (Partlar) ve Sasaniler hakim olmuştur. İslam fetihleri dönemine gelindiğinde henüz hicretin 22. yılında Huzeyfe bin el-Yeman komutası altındaki Arap orduları İran'a gelmişlerdir. Bu dönemde Azerbaycan'ın merkezi Erdebil'dir. Erdebil gibi Serab da Araplara karşı önemli ölçüde mukavemet göstermiş ancak neticede İslam orduları savaşı kazanıp bölgeye nüfuz etmişlerdir (Kerişî, 1398, s. 32-34, 39-40).

Serab şehri, Selçuklular ve atabeylikler devrinde de önemli yerleşim bölgelerinden biri olmuştur. Bu dönemde Serab komutanı Aladdîn ibn Mansur ibn Mahmud ibn Yusuf ibn el-Aziz es-Serabî'dir (Çingizoğlu, 2013, s. 6-9). Moğollar döneminde ise Azerbaycan ve Serab bölgesinde çalkantılı bir süreç yaşanmıştır. Moğollar, bu bölgeye gelince birçok şehir yakmış ahalisini ise kılıçtan geçirmişlerdir. Handmîr, Moğolların Azerbaycan bölgesine girişi ile Serat'da (Serab) büyük bir yıkım yaptıklarını ve şehrin ahalisini katliama uğrattıklarını belirtmiştir (Handmîr, 1380, s. 33).

Karakoyunlular ve Akkoyunlular zamanında da Serab şehri önemli merkezlerden olup Akkoyunlular şehrin etrafını ihata ettirmiş ve bu hususta şehre büyük bir önem vermişlerdir (Çingizoğlu, 2013, s. 18). Safeviler devrine gelindiğinde; Safeviler 1501 yılında Şah I. İsmail'in Tebriz'de şahlık tacını giymesi ile beraber resmen kurulmuşlardır. Safevilerin kurulmasına öncülük eden şehirlerden biri de Safeviyye tarikatının merkezi olan Erdebil şehridir. Serab'ın Erdebil ve Tebriz arasında olması ve Serabluların Erdebil Tekkesine bağlılıklarından dolayı yeni devletin etkisi bu şehirde çabuk hisedilmiştir. Şah I. İsmail, Osmanlılar ile Safeviler arasında 1514 yılında meydana gelen Çaldıran Savaşı'ndan sonra Serab'a gelmiş ve burada bir hafta müridleri ile birlikte kalmıştır (Kerişî, 1398, s. 43). Bu süreçten sonra da Serab bölgesine birçok ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu minvalde 1519 yılında Şeki'ye giderken Serab'a uğramış ve burada dinlenip avcılık yapmıştır (Müstevfî, 1375, s. 55). Nitekim Şah I. İsmail'in vefatı da 1524 yılında Serab bölgesinin Menkûtay bölgesinde gerçekleşmiştir (İskender Bey-i Türkmen, 2019, s. I/50).

1588 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti, Safeviler ile olan mücadelesinde önemli bir üstünlük kazanmıştı. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin doğu seferine komutanlık eden Cafer Paşa, Tebriz'de kale yaptırmış ve oraya yerleşmiştir. Ancak bu dönemde Tebriz'in etraf şehirleri Safevilere bağlıydı. Böylelikle Ferhad Paşa Tebriz'in güvenliğini oluşturmak için Karabağ'dan Erdebil'e ve oradan da Serab bölgesine yönelmiştir. Ancak fazla ilerleyemeden geri dönmüştür (İskender Bey-i Türkmen, 2019, s. II/38). XVII. yüzyılda Serab şehri Osmanlı-Safevi savaşlarında önemli bir noktadaydı. Osmanlı orduları 1617 yılında Vezir-i Azam Halil Paşa komutasında Erdebil bölgesine gelmiştir. Bu esnada Kırım hanı Canbek Giray da Osmanlı padişahı I. Ahmed tarafından bu sefer için görevlendirilmiştir. Canbek Giray bu seferde 40.000 askeri ile birlikte Culfa, Nahçıvan ve Gence bölgesinde önemli ölçüde yağma faaliyeti gerçekleştirmiştir. Böylelikle birçok ganimet ile birlikte serdarın yanına dönmüştür. Ancak Canbek Giray ile birlikte yağmaya giden kuvvetler Serav (Serab) ovasında Şah I. Abbas'ın ordusuna yenilmişlerdir. Osmanlı ordusu 10 Eylül 1618 tarihinde Tebriz ile Erdebil arasında vaki Kırık Köprü mevkiinde Serav (Serab) ovasında "Ceng-i Sahra-yı Serav" olarak da bilinen savaşta ciddi bir mağlubiyet almıştır. Bu çatışmalı ve gergin ortamın sonunda Şah I. Abbas'ın teklifi ile 26 Eylül 1618 tarihinde iki taraf arasında Serab şehrinde "Serav antlaşması" imzalanmıştır (Kılıç, 2003, s. 124-134). XVII. yüzyılın ilk yarısında İran'a gelen Alman Seyyah Adam Olearius da Sefernamesinde Serab şehrinden önemli ölçüde söz etmiş olup bu şehrin küçük ama zengin bir ahaliye sahip olduğunu ve burada altın ile gümüşün bol olduğunu yazmıştır. (Kerişî, 1398, s. 43) XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı Devleti İran içerisinde bazı bölgelerde hakim durumdaydı. 1728 tarihli Erdebil Livası Tahrir Defterinde Erdebil kazasına bağlı olarak Erdebil ve Serab nahiyeleri gösterilmiştir. Ayrıca buralarda kayıtlı mahalleler ve nüfusun yanı sıra kethüdalar ve seyyidler de kaydedilmiştir. Bu defter vasıtasıyla 1728 yılında Osmanlılar adına bölgede tahririn devam ettiği görülmektedir (Bilgili, 2016, s. 111,118).

2. Şekâkî Aşireti Tarihi

Şekâkî (شَقَاقِي) Aşireti, günümüz İran sınırları içerisinde vaki Serab, Tebriz, Heştrûd ve Germrûd bölgelerinde hakimiyet kurmuş bu tarihten önce ve sonra ise birçok bölgeye perakende olarak yayılmış komplike bir aşirettir. Bu aşiret Nadir Şah'ın ölümünden sonra İran'da hanlıklar devri olarak nitelendirilen dönemde (1747-1828) merkezi Serab şehri olan bir hanlık tesis etmişlerdir. Bu hanlığın siyasi faaliyetleri XVIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür (Nebî, 1365, s. 287; Abdürrezzak Bey-i Dunbulî ve Rüstem Han-ı Dunbulî, 1850, v. 122).

Hatırat-ı Mirza Mehdi Han Mümteniü'l-Devle isimli eserin ön sözünde bu aşiretin erken dönem tarihi ile ilgili şu bilgiler paylaşılmıştır;

Bu taife 1300 yıl önce günümüz İran'ın batı Kürdistan bölgesinde başka bir isim ile bulunmaktaydı. Onların kışlak bölgeleri ise günümüz Irak'ının kuzey ovalardır. O dönemlerde bu aşiret yeni müslüman olmuş ve Ali bin Ebi Talib'in taraftarıydılar. Hicri kameri 63 yılında Kerkük, Süleymaniye ve Musul bölgelerini kışlak olarak yurt edinmişlerdir. O dönemlerde Yezîd bin Muâviye savaşa süvari toplamak için Irak'ın kuzeyine gelmiş ve bu aşiretten kendisi için süvari olmalarını talep etmiştir. Ancak Şekâkîler atların topuklarını yaralayıp Yezîd'e süvari olmamışlardır. Bunu duyan Yezîd sinirlenip bu aşiretin mallarına el koymuş ve bu taifeye düşman, ayrılıkçı, uyumsuz ve muhalif anlamına gelen Şekâk ismini vermiştir. Daha sonra bu taife Azerbaycan bölgesine gelince isimleri Şekâkî olarak anılmıştır. Günümüz Farsçasında da Şekâkî kelimesi; atların topuklarında çıkan ve onların yürümesini engelleyen bir hastalıktır (Şekâkî, 1362, s. 39-40).

1536 tarihli 181 numaralı Osmanlı tapu tahrir defterinde bu aşiretten, “Taife-i Ekrad-ı Şekâkî شَقَاقِي” olarak söz edilmiş olup bu taife Birecik'te vaki aşiretler arasında gösterilmiştir (TT.d. nr. 181. s. 116). İskender Bey Münşî-yi Türkmen de eserinde Kürt ve Lor aşiretleri başlığı altında hanlık ve sultanlık rütbesi almış şahsiyetlerden söz ederken Ali Can Sultan-ı Şekâkî'yi zikretmiştir. (İskender Bey-i Türkmen, 2019, s. III/217). Zeynel Abidin Şirvanî *Büstânü's-siyâhe* simli eserinin “Serab” başlığı altında; Serab Şehrinin Erdebil ile Tebriz arasında vaki ve sularının güzel olduğunu, buranın Şekâkî aşiretinin meskeni olduğunu vurgulamıştır. Şirvanî, “Şekâkî” başlığı altında ise; bu taifenin Kürt ve Kızılbaş olduğunu meskenlerinin ise Tebriz ve Serab şehirleri olduğunu yazmıştır. Müellif söz konusu bölümün devamında bu aşiretin 60.000 haneye sahip güçlü bir konumda bulunduğunu ve Azerbaycan bölgesinde önemli yaylak-kışlaklara sahip olduklarını belirtmiştir. Şirvanî, XIX. yüzyıl itibarı ile bu aşiretin Şîî ve Türkçe konuşan bir kabileye dönüştüğünü de eklemiştir (Nebî, 1365, s. 291). Abdürrezzak Bey-i Dunbulî tarafından kaleme alınan ve daha sonra Rüstem Han-ı Dunbulî tarafından eklemeler yapıldığı düşünülen *Tarih-i Dunbulî* isimli eserin (Kostikyan, 2017, s. 222) “Emir İsa (Selahaddîn-i Kürd)” başlığında; Şekâkîlerin 60.000 hane ile Heştrûd, Germrûd ve Serab bölgesinde yaşadıkları belirtilip Sebelan ve Sehend dağlarında yaylak, Moğan Ovasında/bölgesinde ise kışlaklara sahip oldukları yazılmıştır. Bu eserde Şekâkîlerin 800 yıllık bir geçmişe sahip olduğu köken olarak ise İsabeyli taifesine dayandıkları, İsabeylilerin atalarının ise Moğan'da vaki Kürt Yezdanperestleri olduğu yazılmıştır. Söz konusu eserin “Zikr-i Evlad-ı Emir İsa-yi Kürd” başlığı altında da Şekâkîlerin soyunun Emir Şemsü'l-Mülûk'e dayandığı ve bu emir zamanında Şekâkîlerin Kürdistan bölgesinden Tebriz, Serab, Heştrûd ve Germrûd'a yerleştikleri beyan edilmiştir. Ayrıca söz konusu yazmada bu taifenin Kürtlerin Kurmanc koluna mensub olduğu da vurgulanmıştır (Abdürrezzak Bey-i Dunbulî, ve Rüstem Han-ı Dunbulî, 1850, v. 96, 122, 160-161, 165, 171-172). Nadir Mirza da eserinde Şekâkî Aşiretini bir Kürt taifesi olarak zikretmiştir (Nadir Mirza, 1398, s. 211). *Hatırat-ı Mirza Mehdi Han Mümteniü'l-Devle* isimli eserin ön sözünde Şekâkî Aşireti bir yerde Kürt başka bir yerde ise Kürt ve Lor olarak yazılmıştır (Şekâkî, 1362, s. 39-41) Ali Ekber Dehhoda ise sözlüğünde Şekâkîlerin Ekrad taifesinden olduğunu ve Türk Şahsevenler ile komşu olmalarından dolayı Şîîlik mezhebini kabul ettiklerini yazmıştır (Dehhoda, 1377, s. IX/14337). Richard Tapper ise Şekâkîlerin Kürt olduğunu ancak daha sonra Şîîleşip Türkleştiklerini belirtmiştir (Tapper, 1997, s. 117).

Şekâkîlerin kullanmış oldukları dil ile ilgili *Hatırat-ı Mirza Mehdi Han Mümteniü'l-Devle* isimli eserde; Şekâkîlerin, Kürt ve Lor dilini karışık kullandıkları ve bu iki dilden mütevellit dile ise Şekâkîler arasında “Şağı” dili denildiği yazılmıştır. Ayrıca bu yapıtta Şekâkîlerin kırk kolunun olduğu belirtilip bu kollardan bir kaç şöyle zikredilmiştir; Ajvanlû/Aryanlû, Çerketanlû, Peseranlû, Zaferanlu, Balkanlû, Madyanlû, Guranlû, Mir Sultanlû, Yar Ahmedlû, Musanlû, ve Feth Ali Hanlû. Aynı eserde Şekâkîlerin yerleşim yerleri ise şöyle tarif edilmiştir; kuzeyden; Sebelan dağları, batıdan; Taliş dağları ve Arbudağ, güneyden; Berhuş dağları, batıdan ise Sehend dağlarının çevrelediği Serab ve Germrûd ovalarıdır (Şekâkî, 1362, s. 41-42).

Şekâkîlerin tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen göçleri ve tarihi coğrafyaları ile ilgili de birçok müellif farklı malumatlar paylaşmışlardır. Şeref Han-ı Bitlisi, Finik nahiyesinin dört aşiretten oluştuğunu ve bunların; Bec(j)nevî, Şekâkî شَقَاقِي, Miran ve Gonîye olduğunu yazmıştır. Bitlisi ayrıca Hasankeyf'te vaki aşiretleri sayarken Şekâkî Aşiretini burada bulunan on üç aşiret arasında göstermiştir (Şerefhan-ı Bitlisi, 1377, s. 148-148, 152). Ebulfazl Nebî de Şerefhan-ı Bitlisi'nin vermiş olduğu bilgiler ışığında onların Finik ve Hasankeyf bölgesinden Serab bölgesine yerleşmelerinin güçlü bir ihtimal dahilinde olduğunu vurgulamıştır (Nebî, 1365, s. 289). Başka bir bilgede ise Şekâkîlerin Selçuklular devrinde mezhepsel sorunlardan dolayı

Kürdistan'ın batısından Doğu Azerbaycan bölgesine göç ettikleri yazılıdır. Bu bilgide Safevilerin ortaya çıkmasından önce Şekâkîlerin Asya-i Sağır ve Beyne'l-nehreyn bölgesinden İran'ın batısına göç ettikleri de beyan edilmiştir (Şekâkî, 1362, s. 39-41).

Şekâkîler Safeviler devrinde Şîî mezhebini koyu bir şekilde savunmuşlardır. Bundan dolayı da Osmanlı, Rusya ve Türkistan ile yapılan savaşlarda sürekli olarak Safevi şahlarının yanında yer almışlardır (Şekâkî, 1362, s. 42). Safeviler devrinde bu aşiret ile ilgili az da olsa bir takım kayıtlar bulunmaktadır. İskender Bey-i Türkmen, eserinde Ali Can Sultan-ı Şekâkî isimli bir Şekâkî hakiminden söz etmiş, ancak onunla ilgili malumat vermemiştir (İskender Bey-i Türkmen, 2019, s. III/217). Muhammed Emin Zeki Beg de Ali Can Sultan-ı Şekâkî'den Şah I. Abbas'ın ordusunda yer alan önemli bir Kürt komutan olarak söz etmiştir (Zeki Beg, 1381, s. I/148). Yine XVII. yüzyılın ilk yarısında Şah I. Abbas devrinde Mardin ilinin Nusaybin bölgesinde Şekâkî taifesinin yerleşik olduğu bilinmektedir (Bellan, 1375, s. 292). 1720'li yıllarda ise Şekâkîler Şahsevenler ile birlikte Osmanlı kuvvetlerine karşı Safeviler lehine Erdebil bölgesinde mukavemet göstermişlerdir (Tapper, 1997, s. 117). Bu tarihten Afşarlar hakimiyetine kadar Şekâkîler ile ilgili eserlerde çok fazla malumat bulunmamaktadır.

Şekâkîler, Nadir Şah zamanında özellikle Osmanlılar ile yapılan mücadelelerde daima Nadir Şah-ı Afşar'ın yanında yer almışlardır (Şekâkî, 1362, s. 42). 1747 yılında Nadir Şah'ın ölümünden sonra İran'da siyasi bir kaos meydana gelmiştir. Bu kaos neticesinde merkezi hükümet zayıflamış ve böylelikle Azerbaycan bölgesinde bulunan birçok aşiret müstakil hareket etmeye başlamıştır (Bilgili, 2002, s. 24).

2.1. Şekâkî ve Şekak/Şıkakî İsimleri ile İlgili Bazı Mülâhazalar

İran'da Şekâkîler شَقَاقِ ile isim benzerliği bulunan bir aşiret daha mevcut olup bu aşiretin ismi ise Şekak/Şıkak شَكَاک /Aşiretidir. Bu taife ise tarihsel süreç içerisinde İran'ın batı bölgeleri olan Urmiye ve Selmas bölgesi ile Türkiye'nin Van bölgesinin yanı sıra birçok coğrafyaya perakende olarak yayılmıştır. Bu aşiretin en meşhur şahsiyeti ise Simko Ağa lakablı İsmail Ağa-yı Şekak'tır. Bazı kaynaklarda Şekak/Şıkak شَكَاک Aşireti ile Şekâkî شَقَاقِ aşireti bir aşiret veya aynı aşiret konfederasyonunun farklı dalları olarak gösterilirken bir takım kaynaklarda ise bu iki aşiretin farklı müstakil yapılar oldukları belirtilmiştir. Bu hususun daha iyi anlaşılması çerçevesinde konu ile ilgili tüm görüşlerin bu başlık altında verilmesi faydalı olacaktır.

Şekak شَكَاک kelimesi ilk olarak Miladi 1207 veya 1208 yılına ait olan bir Yezidî el yazmasında geçmektedir. Bu yazmada Şekak aşiretinin Şam bölgesinde vaki önemli bir Yezidi taife olduğu vurgulanıp Pir-i Darasini'nin de müridleri oldukları vurgulanmıştır (Pirbari, vd., 2019, s. 24). Şekâkî شَقَاقِ kelimesi ise ilk olarak XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı tapu tahrir defterlerinde yer almıştır. (TT.d. nr. 181. s. 116).

Kelimullah Tevhidî, Muhammed Fethî tarafından kaleme alınan "Du Şairî Gomnâm" isimli makaleden alıntılanarak Şekâkî شَقَاقِ aşireti ile ilgili şu bilgileri sunmuştur;

Şekâkî شَقَاقِ aşireti Aryan Kürtlerden olup Sünni mezhebine bağlıydılar. Ancak Safeviler zamanında şahlara yakın durmalarından dolayı Şii mezhebine geçmişlerdir. Bu taifenin dili Kürtçenin Kurmanci lehçesi ile Lor diline benzemektedir. Ancak Azeri dili ile konuşmakta olup Asya-i Sağır ve Güney Avrupa'dan Azerbaycan bölgesine göç etmişlerdir. Bu aşirete Kürtçe'de Şekak/Şıkak شَكَاک denilip bu taifenin kırk kol ve 80.000 hanesi vardır. Şekâkîler, Azerbaycan bölgesine gelince önce Tebriz'e gelip burada çadır kurmuş ve yerleşmişlerdir. Daha sonra devrin hakimleri tarafından bu taifenin 40.000 hanesi Horasan'ın Kûcan bölgesine diğer 40.000 hanesi ise Azerbaycan'ın; Heştrûd, Germrûd, Serab ve Kuruçay bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Şekâkîlerin kırk kolundan hatırdan kalanları ise şöyledir; Aryanlû, Zaferanlû, Balkanlû, Pesiranlû, Çerketanlû, Badanlû, Yar Ahmedlû, Mir Sultanlû, Goranlû, Musılanlû, Feth Ali Hanlû, Şuşomallû.

Tevhidî, Şekak شَكَاک ve Şekâkî شَقَاقِ aşiretlerinin tek bir aşiret olduğunu belirtmiştir (Tevhidî, 1371, s. 17-18). Bazı müellifler Çemişgezek Kürtlerinin İran'a göç etmesi ile onlara Çemişgezek Kürtleri denildiğini vurgulamışlardır. Bu müellifler bu aşiretin meskûn bölgelerinin ise; Çemişgezek, Van, Adıyaman ile Dersim bölgeleri olduğunu ve bu mıntikalardan İran'ın farklı bölgelerine göç eden halkın, Kürtlerin Kurmanc koluna mensub Şekak شَكَاک Aşireti olduğunu beyan etmişlerdir. Bu müellifler "Çemişgezek Kürtleri" lafzından söz ederken parantez içinde "Şekak شَكَاک Aşireti" ibaresini de ekleyip bu aşiretin Sünni/Şafii mezhebinden olduklarını vurgulamışlardır. Bu yazarlar XVI. yüzyılda Çemişgezek Kürtlerinin Safevi Devleti'ne yakın durmalarından dolayı 1591 yılında Osmanlı Devleti'nin Dersim bölgesindeki Kürt mahalli beyliğini sonlandırdığını ve böylelikle Çemişgezek Kürtlerinin Osmanlı Devleti'nden ayrılıp Safevi Devleti saflarına geçtiklerini belirtmişlerdir. Müellifler, konunun devamında Çemişgezek Kürtlerinin İran'a 80.000 hane ile gelmeleri neticesinde; 40.000'ni Azerbaycan bölgesinde bulunan Serab mıntikasına, diğer 40.000'nin ise Horasan'ın kuzey bölgelerine göç ettirildiklerini yazmışlardır. İran'a göç eden bu Kürtlerden; Türklerin yoğunlukta bulundukları Azerbaycan ve Zencan bölgesine yerleşenlerin Şîî mezhebine geçtikleri ve Kürtçenin Kurmaci lehçesini bırakıp Türkçe konuşmaya başladıkları da vurgulanmıştır. Neticede Şîîleşip Türkleşen bu aşirete Şekâkî شَقَاقِ Kürtleri denilmiştir. Bu aşiretten İran ve Türkiye sınır bölgesine yerleşen grup ise Sünni/Şafii mezhep olarak kalıp bunlara ise

Şekak شكاك Kürtleri denilmiştir. Müellifler ayrıca Şekak شكاك kelimesinin Türkçeye Şekâkî شقاکی olarak geçtiğini de idda etmişlerdir (Azimî, vd., 1394, 121-122). Bu müellifler 1591 yılında Şekak Aşiretinin İran'a göç etmesiyle ikiye ayrıldıklarını ve Serab bölgesine giden kola Şekâkî Aşireti; Van ve Urmiye bölgesine giden kolun ise Şekak Aşireti denildiğini beyan etmişlerdir. Ancak 1536 tarihli 181 numaralı tapu tahrir defterinde Şekâkî شقاکی adının kayıtlı olduğu görülmektedir (TT.d. nr. 181. s. 116). Bu durum Şekâkî adının 1591 yılından daha önce kullanıldığını göstermektedir.

İreç Afşar-ı Sistanî, Simko lakablı Cafer Ağa-yı Şekak'ın mensubu olduğu Şekak Aşiretinin Urmiye'nin kuzey batısında Bradost ve Somay bölgelerinde vaki bir Kürt aşireti olduğunu belirtip Şekak kelimesinin Şahkak شاهکاک veya Şê-kak شه کاک kelimelerinden türediğini vurgulamıştır. İreç Afşar “şah” kelimesinin büyük; “kak” kelimesinin ise adam veya kale anlamına geldiğini böylelikle bu kelimenin büyük adam veya büyük kale anlamı taşıdığını ve zamanla değişime uğramasından ötürü Şekak شكاك olarak günümüze ulaşabildiğini yazmıştır. Afşar, aynı zamanda Şekak'ın Azerbaycan'da vaki bir kalenin adı olduğunu ve bu kaleyi de Simko lakablı İsmail Ağa-yı Şekak'ın dedelerinden Emir Han-ı Bradost (Emir Han-ı Yekdest) tarafından Şah I. Abbas döneminde inşa edildiğini belirtmiştir. Müellif, Hamdullah Müstevfî'nin *Tarih-i Güzide* isimli eserinden alıntılarla buraya Kak Kalesi denildiğini beyan etmiştir. İreç Afşar, Cıgâzade Sinan Paşa'nın Azerbaycan bölgesine yaptığı seferde Bradost ve Somay bölgelerinin hakimi olan Şekak Aşireti lideri Emir Bey-i Kürd'ün de Osmanlı kuvvetlerine mukavemet ettiğini yazmıştır. Yapılan savaşta Emir Han Bey'in bir kolu kopmuş ve bundan dolayı kendisine tek kol anlamına gelen “yekdest” lakabı verilmiştir. Bu hadiseden sonra Emir Han Bey yaralı bir şekilde Şah I. Abbas'ın huzuruna çıkmış ve şah tarafından “han” ünvanı ile taltif edilmiştir. Bu ünvanla birlikte Urmiye bölgesinin yönetimi kendisine verilmiştir (Afşar, 1366, s. 154-156). İreç Afşar söz konusu makalesinin birçok yerinde Emirhan Bey-i Bradost'tan Emirhan Bey-i Şekak olarak söz etmiştir. Bu cümleden müellif Şekak taifesini Bradost aşiretinin bir kolu veya bu aşiretin başka formda ki bir ismi olarak zikretmiştir. Ancak İreç Afşar'ın bu hususta kaynak olarak gösterdiği eser olan *Serzemin-i Zerdest: Reza'ye* isimli eserde Bradost Aşiretinin Şekak Aşireti olduğuna dair herhangi bir malumat bulunmamaktadır (Dehkân, 1344, s. 362-364). Ayrıca Şekak Aşireti ile Bradost Aşiretinin aynı aşiret olduğu ile ilgili herhangi bir tarihi kayıt da mevcut değildir.

Bijen Şehriyar Afşar, Şekak شكاك Aşiretini genel hatları ile sunduğu makalesinde bu aşiretin Türkiye ve İran arasında vaki olduğunu Bradost ve Somay bölgelerinde göçebe yaşadıklarını yazmıştır. Şehriyar Afşar ayrıca Şekak taifesinin konar göçer bir taife olduğunu genellikle suyun ve yeşilliğin bol olduğu yerlerde çadır kurduklarını belirtmiştir. Afşar, bu aşiretin iki büyük kolunun Ebdûyî ve Kardar Aşiretleri olduğunu belirtip Kardar kolunun taifelerini şöyle sıralamıştır; Pezağa Kardar, Keçelî, Nimetî, Mamedî Kardar, Şekirî, Admanî, Urî, Çerkûi. Müellif Ebdûyî kolunun taifelerini ise; Dêlan, Pêzağa Ebdûyî, Derrî, Hênar, Fenek, Hêlûf, Hêyderî, Nisan, Botan, Mukrî, Mamedî Ebdûyî, Paçek ve Gûrg olarak sıralamıştır (Afşar, 1345, s. 38-39). Muhammed Emin Zeki Beg ise Şekak شكاك Aşiretinin Van Gölünün batı kısımları ile Urmiye bölgesinde sakin olduğunu yılda en az üç ay çadırlarda konakladıklarını belirtip bu aşiretin liderinin ise Simko lakablı Cafer Ağa olduğunu vurgulamıştır. Müellif bu taifenin kollarını ise; Şikeftî, Mukrî, Şevli, Botan, Şekak شكاك ve Ebdûyî olarak sıralamıştır. Zeki Beg ayrıca Serab Han-ı Sadık Han-ı Şekâkî'den شقاکی (ö. 1800) söz ederken “Taife-i Şekak شكاك Sadık Han idaresinde” ibaresini kullanmıştır (Zeki Beg, 1381, I/63,257). İbrahim Bozkurt da Şekak/Şikakî Aşiretinden söz ederken Kollarını şöyle yazmıştır; “Abdoyi, Hanereyi, Gardari, Şerara, Boti-Botan, Gurgi, Gavanan, Finika, Dalan, Amani ve Mamedî” (Bozkurt, 2024, s. 288-289). Doktor Friç ise Şekak شكاك Aşiretinden; Şekaki شكاکی olarak bahsedip bu aşiretin ağalarının kadim Hamza Bey ailesine mensub olduğunu belirtip aşiretin kollarını ise şöyle sıralamıştır; “Şikaki/Şekaki شكاکی, Takurî, Şevî (Şevli), Âdemî (Adman), Reşî (Reşkan), Baravî, Şemsiki, Mukri, Livi, Siçarikî, Mendikî ve Belekurti” (Friç, 1334, s. 26). Tarih-i Dunbulî'de günümüzde mevcut olmayan Ebû Hanife Dineverî'nin *Ensabü'l Ekrad* isimli eserinden alıntılar yapılarak İsa Beyli taifesinin Emir Şemsü'l-Mülûk'e dayanan koluna Şemsikî Aşireti denildiği vurgulanmıştır. Ayrıca söz konusu esere göre Dunbulî Aşireti ile Şekâkî شقاکی Aşireti; Emir İsa Bey'in ardılları olarak görülüp akraba olarak gösterilmişlerdir. Bu eserde Serab Hanı Sadık Han-ı Şekâkî'den söz edilirken ondan Sadık Han-ı Şekâkî-i İsa Beyli olarak değinilmiştir. Bu bilgilerden; Şemsikîler, Dunbulîler ve Şekâkîlerin aynı aşiret konfederasyonundan geldikleri görülmektedir (Abdürrezzak Bey-i Dunbulî, ve Rüstem Han-ı Dunbulî, 1850, v. 96, 122, 160-161, 165, 171-172). Nûşirvan Mustafa Emin ise eserinde Şekak شكاك aşiretinin Urmiye gölünün etrafında vaki olduğunu Şekâkîlerin شقاکی ise bir kısmının Horasan'a, diğer bir kısmının ise Doğu Azerbaycan bölgesine göç ettiklerini yazmıştır. Emin, bu cümleden Şekak ve Şekâkî aşiretlerinin aynı aşiret olduğu ile ilgili tarihi bir kaydın olmadığını vurgulamıştır (Emin, 2006, s. 357).

Her ne kadar Şekâkî شقاکی ile Şekak/Şikakî شكاك aşiretlerinin aynı aşiret veya birbillerinin alt kolları olduğuna dair bir tarihi kayıt bulunmasa da Tarih-i Dunbulî isimli eser, Şekâkî شقاکی Aşiretini Doktor Friç ise eserinde Şekak/Şikakî شكاك Aşiretini, Şemsikî Aşiretinin bir alt kolu olarak tarif etmiştir. Muhammed Emin Zeki Beg de Serab Han-ı Sadık Han-ı Şekâkî'den شقاکی söz ederken yer yer “Sadık Han-ı Şikakî شكاکی” olarak söz etmiştir. Kanaatimizce Şekâkî شقاکی ve Şekak/Şikaki شكاك/شكاکی aşiretleri Yezidi kökenli tek bir aşiret olup tarihsel süreç içerisinde iki veya daha fazla kola ayrılmışlardır. Bu minvalde Urmiye, Selmas ve Van civarında bulunan Simko lakablı Cafer Ağa-yı Şekak'ın da lideri olduğu Şekak/Şikaki Aşireti bu ismi kullanırken bu aşiretten kopmuş ve İran'da hanlıklar devri olarak nitelenen dönemde Serab Hanlığı'nı idare etmiş ve en meşhur hanı ise Sadık Han-ı

Şekâkî olan aşiret ise Şekâkî Aşireti olarak anılmıştır. Yapısal olarak bu iki isim arasındaki tek fark ise ق ve ك harfleri olarak görülmektedir. Ancak yine de bu hususun netlik kazanması bağlamında daha fazla malumata ihtiyaç vardır. Ayrıca Şekak kelimesi ilk olarak XIII. yüzyılın başlarında bir Yezidi el yazmasında görülürken Şekâkî kelimesi ise ilk olarak XVI. yüzyılın ilk yarısında karşımıza çıkmıştır.

3. Şekâkîlerin Yönetiminde Serab Hanlığı

Nadir Şah-ı Afşar'ın 1747 yılında öldürülmesinden sonra Azerbaycan; belli bir sınır ve programa sahip olmayan çoğu kez birbirleri ile mücadele eden hanlıklara bölünmüştü. Bu devirde Azerbaycan da; Gence, Şeki, Karabağ, Şamahı, Bakü, Kuba, Salyan, Derbent, Nahçıvan, Lenkeran, Revan, Urmiye, Tebriz, Hoy, Serab, Karadağ, Makü, Marağa, İlisu, Ereş, Gazah, Borçalı, Gabalı "Car-Belekan camaatlığı" ve Şemşeddil Sultanlığı kurulmuştur. Azerbaycan'da kurulan bu hanlıkların siyasi ve idari faaliyetlerini "han" olarak nitelendiren hanlığın en yüksek yöneticisi idare etmekteydi. Han, görevlerini icra ederken geleneksel törelere bağlı kalmıştır. Ayrıca hanın siyasi yetkilerinin dışında yargı yetkileri de mevcut olup suç işlemiş kişilere ağır cezalar verebilir yada bağışlayabilirdi. Azerbaycan hanlıklarında devlet idaresi içerisinde "divan" isimli bir danışma meclisi de bulunmaktaydı. Bu meclis hanlık içerisinde meşveret görevi üstlenmekteydi. Divanda hanlığın önemli sorunları görüşülür ve bu sorunlar nihai karara bağlanırdı. Ayrıca barış ve savaş kararı ile hanlığın iktisadi geleceği ile ilgili kararlar da burada alınırdı. Ancak Kuba ve Karabağ Hanlıkları gibi bazı güçlü hanlıklarda han tek otorite olup birçok kararını divana danışmadan almıştır. Bazı hanlıklarda ise güçlü aşiretler bulunmakta olup bu durum denge unsuru bağlamında hanların tek başına karar almasını engelleyici bir faktör olmuştur. Örnek olarak Şamahı Hanlığı'nda birçok güçlü feodalın bulunması hanın kararlarını bir meşveret içerisinde almasını sağlamıştır. Ancak her iki durumda da divan üyeleri genel olarak hanın önerileri çerçevesinde görüş bildirmişlerdir. (Sadıgov, 2016, s. 5-8). Serab hanlığı da yukarıda söz edilen unsurlar dahilinde Nadir Şah-ı Afşar'ın ölümünden sonra Tebriz ve Erdebil arasında kurulmuş ve önemli ölçüde yarı müstakil kalmayı başarmış bir hanlıktır. Bu hanlığın en önemli şahsiyetleri ise sırasıyla Ali Han-ı Şekâkî, Sadık Han-ı Şekâkî, Saru Han-ı Şekâkî, Cihangir Han-ı Şekâkî ve Muhammed Ali Şah-ı Şekâkî'dir.

3.1. Ali Han-ı Şekâkî

Nadir Şah-ı Afşar'ın 1747 yılında öldürülmesinin ardından Azerbaycan bölgesinde çalkantılı bir dönem başlamıştır (Edibül Şü'ara, 1346, s. 110-111). Bu çalkantılı dönemi fırsat bilen Feth Ali Han-ı Afşar, Urmiye'de müstakil bir hükümet kurmuş ve bunu yaparken de Şahseven ve Şekâkîlerden önemli ölçüde destek görmüştür. Şahsevenler ve Şekâkîler, Kerim Han-ı Zend'e karşı Urmiye hanı Feth Ali Han-ı Afşar ile birlik olmuş, ancak daha sonra Kerim Han'ın Azerbaycan'ı kontrol altına almasıyla beraber Zendlerle yakınlaşmışlardır. (Nebî, 1365, s. 293).

Şekâkî Aşireti lideri Ali Han-ı Şekâkî'nin Serab bölgesindeki askeri ve siyasi faaliyetleri, Nadir Şah'ın ölümünden sonra etkin olarak başlamıştır. Ali Han-ı Şekâkî diğer Azerbaycan hanları gibi kendisini han ilan edip Serab merkezli bir yönetim kurmuştur. 1748 yılında Horasan hakimi İbrahim Halil Han-ı Afşar ile Tebriz hakimi Emir Aslan Han-ı Afşar arasında bir takım sorunlar ortaya çıkmıştı. Neticede bu iki Afşar hanı arasında büyük bir savaş meydana gelmiştir. Bu dönemde Ali Han-ı Şekâkî, İbrahim Halil Han'ın tarafını tutmuş ve neticede İbrahim Halil Han galip gelmiştir. İbrahim Han-ı Afşar, Emir Aslan Han-ı yendikten sonra Tebriz'i kontrol altına almış ve Mehdi Han-ı Afşar'ı Tebriz Beylerbeyi olarak atamıştır. Ancak çok geçmeden Mehdi Han öldürülmüştür. Daha sonra ise Tebrizliler yardım için Karacadağ bölgesinden Kazım Han'a, Karabağ bölgesinden Penah Han-ı Cevanşir'e ve Serab bölgesinden ise Ali Han-ı Şekâkî'ye haber göndermişlerdir (Çingizoğlu, 2013, s. 32; Meftûn, 1349, s. I/488-491).

1750'li yıllarda Azad Han-ı Afgan ordusuyla beraber Azerbaycan'a gelmişti. Bu dönemde Şekâkîlerin 6.000 hanesi Horasan bölgesinden yeni dönmüş ve Azad Han-ı Afgan'ın kuvvetlerine katılmışlardı. Richard Tapper, bu süreçte Ali Han-ı Şekâkî'nin Tebriz'de siyasi olarak önemli bir şahsiyet olduğunu, Horasan'dan gelen Şekâkîlerin ise bu ailenin daha önce sürgün edilmiş olan kısmı olduğunu vurgulamıştır (Tapper, 1997, s. 117-119). Azad Han-ı Afgan ise bu dönemde iyice güçlenmiş ve Azerbaycan bölgesine iyice sirayet etmiştir. Burada bulunan önemli bazı aşiretler ise Azad Han-ı Afgan'a katılmış ve onunla birlikte hareket etmişlerdir. Azad Han, bu dönemde Zend orduları ile karşılaşmış ve bu ilk karşılaşmada önemli başarılar elde etmiştir. Ancak daha sonra Muhammed Hasan Han-ı Kaçar'ın bölgeye gelmesi ile beraber Şehbaz Han-ı Dunbulî gibi önemli şahsiyetler taraf değiştirmişlerdir. Bu durum Azad Han'ın 1170/1756-57 yılında yenilmesine sebep olmuştur. Ancak Azad Han bu yenilgiden sonra Bağdat'a dönüp ordusunu güçlendirmiş ve tekrardan Azerbaycan'ı muhasara altına almak istemiştir. Azad Han'ın bu saldırıları esnasında Ali Han-ı Şekâkî, Feth Ali Han-ı Afşar, Kazım Han-ı Karacadağ, Şehbaz Han-ı Dunbulî ve Necef Kulî Han-ı Dunbulî gibi önemli hanlar Azad Han'a karşı mukavemet göstermişlerdir. Böylelikle Azad Han güçlü ordusu ve Babanlı Mahmud Paşa'nın desteğine rağmen yenilmiştir ve bu yenilgi sonrasında Bağdat'a dönmüştür (Akkâsi, 1350, s. 192-194).

1759 yılında Muhammed Hasan Han-ı Kaçar'ın öldürülmesinden sonra saltanatını sağlamlaştırmak için Kerim Han-ı

Zend'e önemli bir fırsat doğmuştur. Bu fırsatı değerlendiren Kerim Han, ordusuyla beraber Azerbaycan bölgesine 1174/1760-61 ve 1176/1762 yıllarında iki kez hareket gerçekleştirmiştir. Yapılan savaşlar neticesinde Azerbaycan hanları Kerim Han'a yenildiler. Bu süreçten sonra Kerim Han-ı Zend Azerbaycan bölgesini kontrol altına almış ve yerel hanlıklara atamalar yapmıştır. (Keydarî, 1393, s. 203; Nadir Mirza, 1398, s. 217-218). Richard Tapper, 1762 yılında Kerim Han'ın güçlenip Azerbaycan bölgesine gelmesi ile Ali Han-ı Şekâkî'nin onun safına geçtiğini ve bu dönemde Necef Kulî Han-ı Dunbulî'ye Tebriz ve Serab bölgelerinin verildiğini yazmıştır. Tapper, bu atama ile Necef Kulî Dunbulî'ye Şekâkî ve diğer taifelere iyi davranılması talimatının verildiğini de eklemiştir. Bu dönemde hanlıklar kendi iç meseleleri ve komşuları ile savaş halindeydi. Bu bağlamda Şekâkîler sınırdaşları Şahsevenler ile büyük çaplı sorunlar yaşamış ve neticede birbirleri ile savaşmışlardır. 1779 yılına gelindiğinde ise Kerim Han-ı Zend vefat etmiş ve İran'a kargaşa ile kaos birkez daha hakim olmuştur. Ancak bu dönemde Azerbaycan hanlıkları güçlü orduları ve komşuları ile olan sıkı bağları neticesinde bölgelerini korumuş ve birbirleri ile önemli ilişkiler geliştirmişlerdir. Bu dönemde özellikle bazı komşu hanlıklar ayakta kalabilmek için nikah diplomasisi yolu ile yakınlaşma çabalarına girmişlerdir. Bu cümleden Karabağ hanı İbrahim Halil Han-ı Cevanşîr kızlarını Ali Han-ı Şekâkî ve Nazar Ali Han-ı Şahseven'in oğulları ile evlendirmiştir (Tapper, 1997, s. 117-119). Bunun yanı sıra Azerbaycan da birçok hanlık ayakta kalabilmek için askeri ittifaklar geliştirmişlerdir. Bu hususta Urmiye hanı İmam Kulî Han-ı Afşar, hanlığının sınırlarını genişletmek için Serab hanı Ali Han-ı Şekâkî ile askeri bir ittifak yapmıştır. Ancak bu ittifak Hoy ve Tebriz hanlıklarını yöneten Dunbulîlere yenilmiştir (Emenova, 2002, s. 158).

Ali Han-ı Şekâkî Serab Hanlığı'nın ilk hanı olup Serab bölgesi için önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Enver Çingizoğlu, Hüseyin Delili'den nakille Ali Han'ın yıkılmakta olan Serab şehrinde önemli işler yaptığını öncelikle şehirde bulunan kale duvarlarını onarıp sağlamlaştırdığını yazmıştır. Delili, ayrıca Ali Han-ı Şekâkî'nin topraklarını genişletmek için komşu hanlıklar ile önemli ölçüde mücadeleye girdiğini yazmıştır. Bu cümleden Ali Han'ın Serab'ı korumak için 4.000 atlı ile Muhammed Hasan Han-ı Kaçar'a karşı savaştığı ve galip geldiğini böylelikle şanına şan kattığını da eklemiştir (Çingizoğlu, 2013, s. 42-43). Neticede Ali Han-ı Şekâkî 1786 yılında vefat etmiştir. (Tapper, 1997, 120). Bu önemli handan geriye beş evlad kalıp bunların isimleri ise şöyledir; Sadık Han, Cafer Kulî Han, Gafar Han, Saru Han ve Muhammed Ali Han (Çingizoğlu, 2013, s. 42-43).

3.2. Sadık Han-ı Şekâkî

Ali Han-ı Şekâkî'nin 1786 yılında vefat etmesi ile Serab Hanlığı'nın idaresi oğlu Sadık Han-ı Şekâkî'ye geçmiştir (Tapper, 1997, s. 120). Sadık Han, Kaçar ordusunda önemli bir komutan olmasının yanı sıra Serab, Heştrûd ve Germrûd gibi bölgelerde ona bağlıydı (Bamdad, 1353, s. II/ 164-165). 1205/1791 yılında Ağa Muhammed Şah-ı Kaçar, Azerbaycan bölgesine sefer düzenlemiş ve bu minvalde kendisine muhalefet eden Serab Hanlığı'nı da itaat altına almak istemiştir. Böylelikle Ağa Muhammed Şah, yeğeni Feth Ali Han'a (Baba Han) talimat verip ordusunu Helhal yolundan Serab'a doğru hareket ettirmesini emretmiştir. Serab'ta karşılaşan Şekâkî ve Kaçar orduları arasında vuku savaşta Şekâkîler ağır bir yenilgi almışlardır. Bu savaş neticesinde Sadık Han-ı Şekâkî, Karabağ hanı İbrahim Halil Han-ı Cevanşîr'e sığınmıştır. Böylelikle Kaçarlar Serab şehrine girmiş ve şehri yakıp katliamdan geçirmişlerdir (Fesaî, 1367, s. 645; Kerişî, 1398, s. 49-50; Edibü'l-Şü'ara, 1346, s. 260). Bu olaydan sonra Sadık Han-ı Şekâkî, Karabağ Hanı İbrahim Halil Han-ı Cevanşîr'in aracılığıyla Ağa Muhammed Şah-ı Kaçar tarafından affedilmiş ve Kaçarlara bağlılığını bildirmiştir. Sadık Han bu süreçten sonra Kaçar ordusunda önemli askeri görevlere getirilmiştir (Bamdad, 1353, s. 164). Ebu'l Fazl Nebî, Sadık Han'ın Serab ve Şekâkîlere yönelik katliamı hiçbir zaman unutamadığını ve bu yüzden 1797 yılında Ağa Mahammed Şah-ı Kaçar'ın öldürülmesinde önemli bir rol oynadığını yazmıştır (Nebî, 1365, s. 296-297).

Şekâkîler çoğu zaman komşu hanlıklar ile dostane ilişkiler geliştirirken bazende çıkar ilişkisi bağlamında savaşmıştır. Sadık Han-ı Şekâkî'nin bu dönemde savaştığı hanlık ise Azerbaycan'ın en güçlü hanlıklarından olan ve Dunbulîler tarafından yönetilen Hoy ile Tebriz hanlıklarıydı. Necef Kulî Han-ı Dunbulî'nin vefatından sonra oğlu Hüdadad Han-ı Dunbulî Tebriz hanlığının idaresini ele almıştı. Ancak Hüdadad Han, Tebriz'de uygulamış olduğu kötü siyaset ve halka yapmış olduğu zulüm neticesinde sert bir muhalefetle karşılaşmıştır (Ruhani, 1382, s. 94). Tebriz'de bu iç kargaşa yaşanırken 1205/1790-1791 yılında Serab hanı Sadık Han-ı Şekâkî bunu fırsat bilerek Tebriz'i almayı planladı. Neticede Dunbulî ile Şekâkî orduları Tebriz önlerinde karşılaşmış ve Tebriz Kalesi, Şekâkî askerleri tarafından kuşatılmıştır. Buna karşılık Hüdadad Han-ı Dunbulî de Şekâkîlerin merkezi Serab'a saldırmıştır. Bu savaşta Erdebil Şahsevleri ise komşuları Şekâkîlerin yanında yer almışlardır. Savaşın sonunda Tebriz Dunbulîleri büyük bir hezimete uğratılmış, Hüdadad Han ise yaralanmış ve yaralı haldeyken Şekâkî askerleri tarafından başı kesilerek öldürülmüştür. Bu savaştan sonra Tebriz'in kontrolü Şekâkîlere geçmiştir. Sadık Han Tebriz'i almasıyla beraber şehirde büyük bir zulüm başlatmıştır. Ayrıca bu savaşta Hüdadad Han-ı Dunbulî'nin kardeşleri Cihangir Han ile İbrahim Han, ona ihanet ederek Sadık Han'ın safına geçmişlerdir. Bu esnada Dunbulîlerin idaresi altında bulunan Hoy Beylerbeyliğine haber gitmiş ve Hoy hakimi Hüseyin Han-ı Dunbulî, Tebriz ve Serab'a doğru askerleriyle beraber harekete geçmiştir. Her ne kadar Hoy ve Tebriz Dunbulîleri arasında sorunlar olsa da amcazadelerinden Hüdadad Han'ın ölüm haberi üzerine güçlü Hoy ordusu Serab'a doğru harekete geçmiştir. Sadık Han bu haberi alır almaz Tebriz'i terketmiştir. Böylelikle Hüseyin Han-ı Dunbulî, Tebriz'e girip kardeşi Cafer Kulî Han-ı Dunbulî'yi Tebriz hükümetinin başına geçirmiştir. Nadir Mirza, Tebriz'in Dunbulîlere geçmesiyle

beraber Sadık Han'ın uzaktan da olsa Tebriz halkını Cafer Kulî Han-ı Dunbulî'ye karşı kışkırttığını yazmıştır (Keydarî, 1393, s. 199; Mirza, 1398, s. 265; Musevî, 1363, s. 333; İstihardî, 1399, s. 119).

Sadık Han-ı Şekâkî, Ağa Mahammed Han-ı Kaçar'ın ordusunda üst düzey komutanlar arasında olup birçok müellif tarafından şahın öldürülmesinde önemli bir rolü olduğu belirtilmiştir. Şahın son seferi olan Karabağ seferinde şah, Karabağ hakimi İbrahim Halil Han-ı Cevanşîr'in üzerine ordusu ile gitmiş ve Erdebil yolunda ordugahını kurmuştur. İbrahim Halil Han-ı Cevanşîr de şahın geldiğini duyunca Aras Nehri üzerindeki köprüyü yıkmış ve nehrin yönünü ise şahın geldiği tarafa kaydırmıştır. Şah, burada Şuşa bölgesini kısa sürede kontrol altına almıştır. Bu esnada Ağa Muhammed Şah kendisine saygısızlık yaptıkları gerekçesiyle üç hizmetkarını idam ettirmek istemiş ancak Sadık Han-ı Şekâkî, ona bugünün cuma akşamı (perşembe) olduğunu ve başka bir günde idam edilmelerini rica etmiştir. Şah da bunu kabul etmiş ve idamların ertesi gün yapılması için emir vermiştir (Bamdad , 1353, s. 164-165). Ancak Ağa Muhammed Şah sabahı göremeden idam ettirmek istediği hizmetkarları; Sadık Han-ı Nihavendî (Gürcü), Hüdadad-ı İsfahanî ve Abbas Mazenderanî tarafından 1797 yılında Şuşa'da öldürülmüştür. Şahı öldüren hizmetkarlar birçok saltanat hazinesinin yanı sıra şahın altın kemerini ve Nadir Şah'tan kalma tacını alıp Sadık Han-ı Şekâkî'nin yanına gitmişlerdir. Böylelikle şahın özel eşyalarını ve hazinesini Sadık Han'a vermişlerdir (Şekâkî, 1362, s. 43-44). Sadık Han ise bu hazinelerin bir kısmını askerlere dağıtmıştır (Karadeniz, 2012, s. 253-254). Ancak Sadık Han katillerin vermiş olduğu bu ölüm haberine inanmamış ve şahın çadırına girip cesedini görmek istemiştir. Böylelikle şahın çadırına girip yatığına yaklaşmış ve yorganı kaldırdığında şahın göğsünde yer alan hançeri ve kanı görünce inanmıştır. Sadık Han şahın katilleri ile beraber çadırdan çıkmış ve bu ölüm haberi iki saat sonra tüm Karabağ'a yayılmıştır (Adıgüzelbey, 2006, s. 67-68). Ahmed Bey-i Cevanşîr de Muhammed Bey'in Şuşa'da Şahın huzuruna gelmemesinden dolayı şahın çok sinirlendiğini ve neticede Sadık Han (Gürcü) ile Muhammed Bey'in huzura gittiğini yazmıştır. Sadık Han (Gürcü) ile Muhammed Bey'in huzurdan çıktıktan sonra şahın kendilerine sert bir ceza vereceklerinden korktuklarından dolayı bu suikaste bulunduklarını yazmıştır. Müellif bölümün devamında o gece şahın hizmetkarı Sefer Ali Bey'in, Sadık Han ve Muhammed Bey'in yanına gelerek onlarla ilgili idam kararı alındığını söylemiştir. Müellif, bu suikastı gerçekleştirmeden önce Sefer Ali Bey ve Abbas Bey'in Sadık Han-ı Şekâkî'den teminat aldıklarını ve bu iki şahsın gece çadıra girip şahı önce göğsünden bıçaklayıp daha sonra da başını kestiklerini yazmıştır (Mustafazade, 2009, s. 174). Tüm bu bilgilerden Ağa Muhammed Şah-ı Kaçar'ın ölüm emrinin belli bir plan çerçevesinde yapıldığı ve bu planın merkezinde ise Sadık Han-ı Şekâkî'nin olduğu görülmektedir.

Ağa Muhammed Şah-ı Kaçar'ın öldürülmesinden sonra Sadık Han-ı Şekâkî kendisini Azerbaycan sultanı olarak görmüş ve Şekâkîlerin merkezi Serab'a gidip kardeşi Cafer Kulî Han'ı Karacadağ hükûmetine tayin ettirmiştir. Diğer kardeşi Muhammed Ali Sultan'ı ise Tebriz'e göndermiştir. Kendisi ise Kazvin'i muhasara altına almak ve Kaçar şahı Feth Ali Şah'ı hezimete uğratmak için 25.000 asker ile yola koyulmuştur. Ancak Kaçarlar Sadık Han'ın geleceğini önceden haber almış ve Kazvin'in kale kapılarını kapatmışlardır. Sadık Han ile Kaçarlar arasında meydana gelen savaşta Sadık Han yenilmiştir. Böylelikle Sadık Han'ın 10.000 kadar askeri öldürülmüş, esir düşmüş veya yaralanmıştır. Kendisi ise yanındaki adamlar ile birlikte Serab'a doğru yola koyulmuştur (Seniü'l-Devle, 1367, I/669, III/1441-1442; Meftûn, 1383, s. 74; Sarevî, 1371, 298). Bu esnada Sadık Han'ın kardeşleri Dunbulîlerin merkezi Hoy'a saldırmış ancak herhangi bir netice alamamışlardır. Daha sonra Sadık Han, Feth Ali Şah'la baş edemeyeceğini anlayınca ona itaat etmiştir. Feth Ali Şah Ağa Muhammed Şah-ı Kaçar'ın özel hazinesi ve eşyaların geri vermesi karşılığında Sadık Han'ı affedip Serab ve Germrûd'u tekrardan kendisine vermiştir (Riyahi, 1372, s. 182; Tapper, 1997, s. 123). Bu arada Karabağ hakimi İbrahim Halil Han-ı Cevanşîr suikast sonucu öldürülen Ağa Muhammed Şah'ın naaşını Tahran'a göndermiş ve bu hizmetin karşılığı olarak ise Karabağ hakimi olarak tekrar tayin edilmiştir. Bu yakınlaşma ile Feth Ali Şah, İbrahim Halil Han-ı Cevanşîr'in kızı Aga Bacı'yı 12. eşi olarak nikahlamıştır (Tapper, 1997, s. 123). Sadık Han'ın Kazvin muhasarası Osmanlı belgelerinde de yer almaktadır. Bu minvalde 6 Eylül 1797 tarihli Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın İran havadisine dair kaimesinde, Sadık Han-ı Şekâkî'nin Kazvin'e yapmış olduğu bu saldırı çerçevesinde cereyan eden olaylar beyan edilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, 1992, s. 170-171).

Tablo 1. Feth Ali Han-ı Seba'nın *Şehinşahname* isimli eserinde Sadık Han-ı Şekâkî ile Feth Ali Şah-ı Kaçar arasında Kazvin'de meydana gelen ve Sadık Han'ın yenilgisi ile sonuçlanan savaşı tasvir eden minyatür (<https://museum.ganjoor.net/items/shahanshahname/p0063>).

Sadık Han, Serap ve Germrûd hakimi olarak Azerbaycan bölgesine geri döndükten sonra 1797 yılında Tebriz ve Hoy hakimi Cafer Kulî Han-ı Dunbulî ile Serab ve Germrûd konusunda anlaşmazlığa düşmüş ve neticede iki taraf savaşmışlardır. Ancak Sadık Han bu savaşta yenilmiş ve Moğan ile Şirvan bölgelerine kaçmıştır (Bamdad , 1353, s. 166). Ancak çok geçmeden Sadık Han ile Cafer Kulî Han aralarındaki anlaşmazlıkları gidermiş ve bu iki güçlü han müttefik olmuşlardır. Böylelikle 1798 yılında Urmiye hakimi Muhammed Kulî Han-ı Afşar'ı da yanlarına alarak Kaçarlara karşı büyük bir isyana girişmişlerdir. Her ne kadar bu üç hanlık arasında zaman zaman anlaşmazlıklar olmuş olsa da güçlü Kaçarlara karşı ittifak yapmaktan başka çareleri bulunmuyordu. Feth Ali Şah-ı Kaçar ise bu isyana karşı bir askeri hareket planlayıp Süleyman Han-ı Kaçar ile Muhammed Kuli

Han-ı Afşar'ın yeğeni olan ancak ona muhalif olan Hüseyin Han-ı Afşar'ı Azerbaycan'a birer ordu ile gönderdi. Kendisi de hiç vakit kaybetmeden askerleri ile beraber Azerbaycan bölgesine geldi. Ancak isyancılar Kaçar ordusuna karşı önemli bir mukavemet gösteremeden mağlup olmuşlardır. Sadık Han, bu isyan esnasında Süleyman Han-ı Kaçar vasıtasıyla şaha haber gönderip ondan af dilemek istediğini belirtmiştir. Süleyman Han da bu talebi şaha ulaştırınca Sadık Han bir kez daha affedilmiştir. Neticede Muhammed Han-ı Afşar ve Sadık Han Kaçarlara teslim olmuş, Cafer Kulî Han-ı Dunbulî ise Osmanlı topraklarına kaçmıştır (Bamdad , 1353, s. II/166; Kerişî, 1398, s. 54-55; Keydarî, 1393, s. 203; Riyahi, 1372, s. 182; Seniü'l-Devle, 1367, s. III/1444-1445; Tapper, 1997, s. 124).

Sadık Han-ı Şekâkî'nin Feth Ali Şah'tan af dilemesiyle beraber Kaçar ordusunda önemli askeri görevlere getirilmiştir. Feth Ali Şah, 1213/1798-99 yılında bir grup Afgan asker ile Herat'tan Horasan bölgesine sızmaya çalışan ve Meşhed şehrini kuşatan Şahruh Han-ı Afşar'ın oğlu Nadir Mirza'ya karşı bir sefer düzenlemiştir. Feth Ali Şah bu savaşta Sadık Han-ı Şekâkî ve kullar ağası Hüseyin Han'ı bir ordu ile birlikte isyancıların üzerine göndermiştir. Amaç ise isyancıların başı Memiş Han-ı Kürd'ü itaat altına aldırmaaktır. Ancak Sadık Han gizlice Memiş Han'ı savaş meydanından Meşhed'e kaçırıp hayatını kurtarmıştır. Şah ise bu durumdan haberdar olmuş ancak bu bilgiyi gizli tutmuştur. Neticede Horasan'da cereyan eden olaylar sona ermiş ancak Feth Ali Şah'ın defalarca affettiği Sadık Han'a karşı öfkesi iyice artmıştır. Böylelikle şah, Sadık Han'ın ile bazı kardeşlerinin tutuklanıp Tahran'a getirilmesi için emir vermiştir (Kerişî, 1398, s. 55; Seniü'l-Devle, 1367, s. III/1450). Neticede Sadık Han ve kardeşleri tutuklanıp Tahran Gülistan Sarayı'na getirilmiş ve burada bir odaya hapsedilmişlerdir. Kısa bir süre sonra şahın emri ile bu odanın kapısına duvar örülmüştür. Böylelikle Sadık Han ve ve kardeşleri dışarı ile temasın kesilmesi sonucunda 1800 yılında açlık ve susuzluktan hayatlarını kaybetmişlerdir (Seniü'l-Devle 1367, s. III/1452-1454; Tapper, 1997, s. 124). Mümtahin Devle-i Şekâkî, hatıratında Sadık Han'ın kız kardeşi Sara Hanım'ın Feth Ali Şah'ın yüzlerce eşinden biri olduğunu belirtip şahın Sadık Han'ı öldürmeyeceğine dair Kuran-ı Kerim üzerine yemin ettiğini ancak neticede onu öldürdüğünü yazmıştır (Şekâkî, 1362, s. 41-42).

3.3. Sadık Han Sonrası Şekâkîler

Sadık Han'ın ölümüyle Şekâkîlerin Serab, Heştrûd ve Germrûd bölgelerinde ki yarı müstakil yapıları büyük darbe almıştır. Her ne kadar bu bölgelerin idaresi Sadık Han'dan sonra tekrardan Şekâkîlere verilmiş olsa da Şekâkîler eski kudretlerinden uzaklaşmış ve Kaçarlara bağımlı olarak siyasi faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Sadık Han'ın Feth Ali Şah tarafından öldürülmesinden sonra Serab ve Germrûd bölgelerinin idaresi Sadık Han'ın büyük kardeşi Saru Han'a verilmiştir. Sadık Han'ın küçük kardeşi Muhammed Ali Sultan ise bölgenin ordu komutanlığına getirilmiştir (Seniü'l-Devle, III/1454-55; Şirazî, 1380, s. I/134).

Çingizoğlu, Sadık Han'ın oğlu Cihangir Han'ın babasının ölümünden sonra aşiret içinde önemli bir konuma gelip Serab'ı yönettiğini yazmıştır. Çingizoğlu, Cihangir Han'ın Kaçarlardan nefret eden biri olduğunu ve Feth Ali Şah'ın onun sadakatinden şüphelenmesinden dolayı Feth Ali Han-ı Kaçar'ı Serab'a tayin ettiğini yazmıştır. Bu atamayla Cihangir Han'ın Gence'ye kaçtığını da eklemiştir. Çingizoğlu Sisianov-Stepanova'nın 1805 yılında ki mektup/raporlarını referans göstererek; Cihangir Han'ın Rusya'nın tabiyetine geçmek istediğini onun Yelizavetpol'dan (Gence) Taliş'e gönderildiğini ve böylelikle tüm ailesini Karabağ üzerinden Gence'ye getirebileceğini yazmıştır. Ancak Mir Mustafa Han'ın muhalefetinden dolayı Cihangir Han ve Şekâkîler Gence'ye geri gelememişlerdir. 1815 yılında Cihangir Han, Şirvan Hanlığı sınırlarında yaşamış ve İran'a geçmek için 1812 ve 1816 yıllarında Tiflis valisi olan General N.F. Rtişşeva'ya müracaat etmiştir. Cihangir Han'ın evlatları şöyledir; Paşa Bey, Lütf Ali Bey ve Eşref Bey (Çingizoğlu, 2013, s. 47-49).

Şekâkîler XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bölgelerinde yönetim kabiliyetlerini kaybetmişlerdir. Ancak yinede bazı yerlerde küçük hakimlikler ile varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda Naibü's-saltana Abbas Mirza'nın bir fermanında 1231/1816 yılında İmam Kulî Bey-i Şekâkî isimli bir zatın Germrûd bölgesinde bulunan Sefide Hanı köyünde hakim olduğu belirtilip bu köyün vergiler ile ilgili malumatlarından söz edilmiştir (Germrûdî, 1347, s. 455). Watson, Cihangir Han-ı Şekâkî'nin 1827 yılında Kaçar saltanatını sona erdirmek ve eski gücünü tekrar elde etmek için Feth Ali Şah'a karşı isyan ettiğini ancak başarısız olup Tahran'da yok edildiğini yazmıştır. Bölümün devamında şahın ordusunun iki en iyi bölüğünün Şekâkîlerden müteşşekil olduğu, ancak bu bölüklerin reislerinin emri ile dağıldıkları ve silahlarını ise yanlarında götürdükleri yazılmıştır (Watson, 1348, s. 223). XIX. yüzyılın başlarından itibaren Şekâkî hakimiyeti altında ki bölgelere merkezi atamalar yapılmış olsa da bu isyan ile Şekâkîlerin eski hanlık düzenini hedefledikleri söylenebilir.

Her ne kadar Şekâkîlerin Azerbaycan'da ki siyasi faaliyetleri sona ermiş olsa da bu aşiretin mensupları Kaçar ordusunda önemli mevkilere getirilmiştir (Nebî, 1365, s. 308-310). Bu minvalde 1253/1837 yılında Muhammed Şah-ı Kaçar, Herat'a bir sefer düzenlemiş ve bu sefere Kaçar ordusunda görevli birçok Şekâkî komutanı katılmış olup bunların bir kısmı ise savaşta hayatlarını kaybetmişlerdir. Hayatını kaybeden Şekâkî komutanları arasında Hacı Han-ı Emir Baha ve Mehdi Kulî Han-ı Şekâkî de

bulunmaktadır (Kerişî, 1398, s. 57). Şekâkiler Sadık Han'dan sonra güçlü siyasi pozisyonlarını koruyamamış olsalar da yine de; Feth Ali Şah, Muhammed Şah, Nasirüddin Şah ve Pevlevilerin ilk dönemlerinde önemli devlet görevlerinde bulunmuşlardır (Nebî, 1365, s. 306). XIX. yüzyılın başlarında Naibü's-saltana Abbas Mirza Azerbaycan valiliğine atanmış ve bu minvalde Serab bölgesi de diğer bölgeler gibi Kaçarların kontrolüne girmiştir. Bu süreçten XX. Yüzyılın başlarına kadar Serab yönetimine çoğunluğu Kaçar şehzadelerinden oluşan yöneticiler atanmıştır. Bu yöneticiler sırasıyla; Hanlar Hanı Peser Ali Han-ı Kaçar, Behmen Mirza, Nadir Mirza, Muinü'l-Mülük, Mirza Haşim-i Taliş, Hacı Aliyyü'l-Sultan-ı Kale-yi Cukî, Hamidü'l-Mülük-ü Cevanşîr, Rıza Kulî Han-ı Hidayet, Mehdi Kulî Han-ı Hidayet ve Nuruz Bey-i Koca Beylû-i Şahseven'dir (Kerişî, 1398, 56-57).

Sonuç

Şekâkî aşireti; günümüz İran, Irak ve Türkiye coğrafyasının farklı bölgelerinde yayılım göstermiş komplike bir aşirettir. Bu taife; Safevi, Afşar, Zend ve Kaçar hakimiyetlerinde önemli politik ve askeri pozisyonlar elde etmiştir. Özellikle Osmanlı-Safevi sınır bölgelerine yakın yerlerde yaşamalarından dolayı her iki devletin tarihlerinde hatırı sayılır ölçüde yer almışlardır. Bu aşiret Irak ve Anadolu coğrafyasından farklı nedenler ile günümüz Batı İran bölgesine göç etmiş sırasıyla Yezîdîlik, Sünnîlik ve Şîî inancını benimsemiştir. Kürtlerin Kurmanc koluna mensub olan Şekâkiler Azerbaycan bölgesine geldikten sonra Serab bölgesine yerleşip Şahsevenler ile komşu olmuşlardır. Bu komşuluk ile Şîî mezhebinin benimsemiş daha sonra ise Kürtçenin Kurmanci lehçesini bırakıp Türkçe konuşmaya ve Türkleşmeye başlamışlardır.

Azerbaycan bölgesinde Şekâkiler شقاکی ile isim benzerliği olan bir aşiret daha mevcut olup bu aşiret ise Şekak/Şıkaki شاکا/شکاکî Aşireti'dir. Şekak/Şıkaki Aşireti XIX. yüzyılda Urmiye, Van ve Selmas bölgelerinde ikamet etmiş önemli ve güçlü bir aşirettir. Kanaatimizce Bu iki taife tek bir aşiret olup farklı nedenlerden ötürü zamanla birçok kola ayrılmışlardır. Ancak Şekak/Şıkak ismi ilk olarak m. XIII. yüzyılda bir Yezidi el yazmasında karşımıza çıkarken Şekâkî ismi ise ilk olarak XVI. yüzyılda Osmanlı tapu tahrir defterlerinde görülmektedir. Ancak Şekak/Şıkaki ismi XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar herhangi bir tarihi kayıta yer almamıştır. XIX. yüzyılda Simko lakablı Cafer Ağa-yı Şekak'ın da reisi olan Şekak/Şıkaki Aşireti, Şekak ismini kullanırken; İran'da hanlıklar devri olarak nitelendirilen dönemde Serab Hanlığı'nı idare etmiş olan ve en meşhur hanı ise Sadık Han-ı Şekâkî olan aşiret ise Şekâkî شقاکی ismini kullanmıştır. Bu iki taifenin aynı konfedere bir yapıdan koptuğuna dair kaynaklarda paralel bilgiler yer almaktadır. Birçok araştırma ve inceleme eserlerinde Osmanlı tapu tahrir defterleri ile Şerefname-ı Bitlisi'nin Şerefname isimli eserinde geçen Şekâkî شقاکی Aşiretinin ardılları olarak Simko Ağa-yı Şıkak شاک ve ailesi gösterilmiştir. Ancak XVI. yüzyıl Osmanlı arşiv belgeleri ile XVI. ve XVII. yüzyılda kaleme alınan kroniklerde yer alan Şekâkî شقاکی Aşireti; Serab, Heştrûd ve Germrûd gibi bölgelerde hakimiyet kuran Şekâkî Aşiretinin atalarıdır. Her ne kadar bu iki aşiret birbirlerinden kopmuş iki taife olsa da bu ayrışma çok eskilere dayanmaktadır.

Nadir Şah-ı Afşar'ın ölümünden sonra Tebriz ve Erdebil arasında vaki Serab bölgesinde Ali Han-ı Şekâkî de tıpkı diğer aşiretler gibi hanlığını ilan etmiştir. Serab Hanlığı'nın kurulmasından sonra Şekâkiler bölge hanlıkları ile birçok politik ilişkiler geliştirmişlerdir. Ali Han'dan sonra Serab Hanlığı'nın başına oğlu Sadık Han-ı Şekâkî geçmiştir. Sadık Han devrinde Kaçarlar Serab bölgesine gelmiş ve şehri yakıp yıkmışlardır. 1797 yılında Kaçar şahı Ağa Muhammed Şah-ı Kaçar, Karabağ'a düzenlediği sefer sonucunda çadırında öldürülmüştür. Onu öldürenler ise şahlık hazineleri ile birlikte Sadık Han'a sığınmış ve Kaçar tacı ile birlikte önemli hazineleri ona teslim etmişlerdir. Sadık Han, daha sonra şaha suikast düzenleyenler ile beraber hareket etmiştir. Bu durumlar göz önüne alındığında Ağa Muhammed Şah-ı Kaçar'ın ölüm emrinin bizzat Sadık Han-ı Şekâkî tarafından verildiği kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirilebilir.

Şekâkiler, Kaçarlar döneminde kuvvetli bir orduya sahiptiler. Çünkü Ağa Muhammed Şah-ı Kaçar'ın öldürülmesinden hemen sonra Sadık Han, Kazvin'i muhasara altına almış ancak Feth Ali Şah-ı Kaçar'a yenilmiştir. Şekâkilerin Kaçarlara denk bir ordusunun oluşu ve onlara karşı savaşa girişmeleri onların askeri ve politik olarak ne kadar güçlü olduklarını göstermektedir. Sadık Han'ın Feth Ali Şah tarafından Gülistan Sarayı'nda öldürülmesinden sonra Şekâkiler yarı müstakil yapılarını kaybetmişlerdir. Her ne kadar eski usul gereği Serab bölgesi Sadık Han'ın ağabeyi Saru Han'a ve ondan sonra da Sadık Han'ın oğlu Cihangir Han'a verilmiş olsa da Şekâkiler eski kudretlerine ulaşamamışlardır. Ancak bu dönemde de askeri olarak hala güçlü kalabilmeyi başabilmişlerdir. Çünkü Cihangir Han, XIX. yüzyılın ilk ve ikinci çeyreğinde Kaçarlara karşı önemli iki isyan hareketi geliştirmiş ve bu isyan hareketleri ile Kaçar şahlığını devirmeyi hedeflemiştir. Ancak neticede isyanlar başarılı olamamış ve Şekâkilerin yönetimleri altında bulunan bölgelere merkezi atamalar yapılmıştır. Bu süreçten sonra da Şekâkiler Kaçar ordu ve bürokrasisinde önemli mevkilerde yer almayı başarmışlardır.

Kaynakça/References

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), TT.d. (Tapu Tahrir Defteri). 181/116.
- Abdürrezzak Bey-i Dunbulî (Meftûn) ve Rüstem Han-ı Dunbulî (1850). *Tarih-i Dunbulî*. Tahran Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi, nr. 3210.
- Abdürrezzak Bey-i Dunbulî (Meftûn). (1349). *Tecrübetü'l-ahrâr ve Tesliyetü'l-ebâr* (Cilt 1). (H. Q. Tebatebai, Dü.), Daneşgede-i Edebiyat ve Ulum İnsanî-i Tebriz-Müesse-i Tarih ve Ferhengî İran.
- Abdürrezzak Bey-i Dunbulî (Meftûn). (1383). *Me'âsir-i Sultânî*. (G. M. Nejad, Dü.), İntişarat-ı Müessese-i İran.
- Adıgüzelbey, M. (2006). Karabağname. A. Ferzaliyev içinde, *Karabağnameler* (Cilt 1), Şerk-Gerb.
- Afşar, İ. (1366). *Mukadimme-i Ber Şenakht-i İlha, Çadırneşinan ve Tevaif-i Eşâir-i İran* (1. b., Cilt 1). Neşr-i Müellif.
- Akkâsi, M. (1350). *Tarih-i Hoy*. İntişarat-ı Müessese-i Tarih ve Ferheng-i İran.
- Azimî, K, Çelûnger, M. A. Mûntezi'rü'l-makan E. (1394). Berresi-i Du Mûtegêyr Tarikatha-i Safevîye ve muhaceret Ber Gostereş Teşîih Der Meyan-i Kurdha Der Çend Kern-i Akhir. *Fazlname-i İlmi - Pejuheş-i Şe Şinasi*, 52, 85-134.
- Bamdad, M. (1353). *Şerh-i Hali Ricali İran* (Cilt 2). İntişarat-ı Zevar.
- Bellan, L.L. (1375). *Zendegi-yi Şah Abbas (1 b.)*. (Şadan. V. Çev.). Esatir.
- Bijen, Ş. (1345). İl-i Şekak. *Hüner ve Merdom*, 44, 38-46.
- Bilgili, A. S. (2002). Azerbaycan Türkmenleri Tarihi. *Türkler* (7. Cilt s. 22-43). Yeni Türkiye Yayınları.
- Bilgili, A. S. (2016). Osmanlı Tahrir Defterlerine Göre İran-Azerbaycan Şehirlerinde Ermeniler. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 53, 99-140.
- Bozkurt, İ. (2024). *Aşiretler Tarihi* (3 b.). Nûbihar.
- Çingizoğlu, E. (2013). *Serab Xanlığı*. Mütercim.
- Dehhoda, A. E. (1377). *Lugatnâme-i Dehhoda* (Cilt 9). (M. M.-S. Şehidî, Dü.), Müssese-i İntişarat ve Çap-ı Daneşgah-ı Tehran.
- Dehkân, A. (1344). *Serzemin-i Zerdest: Rezaîye* (1 b.). İbn Sina.
- Dimitri Pirbari, N. M. (2019). A Yezidi Manuscript: Mişûr of P'ir Sîni Bahri/P'ir Sîni Dârânî Its Study and Critical Analysis. *Iranian Studies*, 1-35. doi:10.1080/00210862.2019.1669118
- Doktor Friç. (1334). *Kürdler: Tarihi İctimai ve Tedkikat*. Kitabhane-i Sudî.
- Emenova, A. (2002). Tebriz Hanlığı. *Türkler* (Cilt 7, s. 153-167). Yeni Türkiye Yayınları.
- Germrûdî, M. F. (1347). *Sefername*. (F. A. Fettahî, Dü.) Çaphane-i Bank-i Bazerganî-i İran.
- Gündüz, T. (2008). Safevîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35, 451-457.
- Hacı Mirza Hasan Hüseyinî Fesaî, (1367). *Farsname-i Nasrî* (Cilt 1). (M. R. Fesaî, Dü.), Emir Kebir.
- Halef-i Tebrizî (Burhân) (1342). *Burhân-ı Kâtî* (İkinci b.). İbn Sina.
- Handmîr. (1380). *Habîbü's-Siyer* (Cilt 3). (M. D. Seyyakî, Çev.), İntişarat-ı Heyyâm.
- Handmîr. (1983). *Hudûdü'l-âlem*. (Sitûdeh, M. (Dü.). Tahran: Ketaphane-i Touri.
- Hüseyin Kulî Han-ı Şekâkî, (1362). *Hatırat-ı Mûmteniü'l-Devle* (2 b.), (İreç Afşar, Çev.), Emir Kebir.
- Hüveyda, R. (1352). Vekay-i Tarih-i Serab-Ez Zamanı Urartuha Ta Saltanat-ı Feth Ali Şah-ı Kaçar. *Daneşkede-i Edebiyat ve Ulûm-u İnsanî-i Daneşgah-ı Tebriz*, 106, 239-259.
- İbn Havkal. (1992). *Sûretü'l-arz*. Beyrut:Dar Mektebül' el-heyâtü'l Tebaât ve el-neşir. (6 Eylül 2024) tarihinde <https://archive.org/details/RatAlArFaceOfTheEarth/page/n2/mode/1up> adresinden alındı).
- İskender Bey-i Türkmen, (2019). *Târîh-i Âlm Ârâ-yi Abbâsî* (Cilt 1). (A. Genceli, Çev.), Türk Tarih Kurumları Yayınları.
- İskender Bey-i Türkmen, (2019). *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî* (Cilt 2). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İskender Bey-i Türkmen, (2019). *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî* (Cilt 3). (A. Genceli, Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İstahrî. (1340). *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*. (İ. Afşar, Dü.), Bongah-ı Tercüme ve Neşre Kitab.
- Karadeniz, Y. (2012). *İran Tarihi (1700-1925)*. Selenge Yayınları.
- Kerîşî, S. H. (1398). *Tarih Mahallî-i Serab* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Daneşgah-ı Muhekek-i Erdebili*.
- Keydarî, A. (1393). Parakendeha-i Kûdret ve Setizeha-i İli Der Azerbaycan Der Astane-i Tesis-i Dovletê Kacar. *Tarikhname-i İran Bad ez İslam*, 8, 187-209.
- Kılıç, R. (2003). Osmanlılar ile Safeviler Arasında Nasuh Paşa (1612) ve Serav (1618) Antlaşmaları. *Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim ve Bilim Dergisi*, 2, 124-134.
- Kostikyan, K.P. (2017), *Catalogue of Persian Manuscripts in The Matenadaran*. Matenadaran Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts
- Mirza Fazllulah Şirazî, (1380). *Tarih-i Zülkarneyn* (Cilt 1). (N. Afşarfer, Dü.), Vezaret-i Ferhengi ve İrşad-ı İslami; Sazman-ı Çap ve İntişarat.
- Mirza Reşid Edibü'l Şû'ara, (1346). *Tarih-i Afşar*. (M. R.-P. Şehriyar, Dü.), İntişarat-ı Şûra-i Merkezi-i Ceneş-i Milli.

- Muhammed Emin Zeki Beg. (1381). *Zübde-i Tarih-i Kûrd-u Kûrdistan* (Cilt 1). (Y. R. Erdelan, Çev.), Tus.
- Muhammed Fetullah Sarevî, (1371). *Tarih-i Muhammedî (Ahse'nü't Tevarîh)* (1 b.). (G. R. Mecd, Dü.), Müessesse-i İntişart-ı Emir Kebir.
- Muhammed Hasan Seniü'l-Devle (İtimadü's-saltane), M. H. (1367). *Tarih-i Muntezim-i Nâsirî* (Cilt 3). (M. İ. Rezavanî, Dü.), Dünya-i Ketap.
- Muhammed İştihardî. (1399). *Tezkiretü'd Denabîle*. (E. Muradî, Dü.), İntişarat-ı Hoyî.
- Muhammed Kazım Mervî, (1364). *Alem Ara-yı Naderî* (Cilt 3). (M. E. Riyahi, Dü.), Ketab Ferûşi-i Zevar.
- Muhammed Muhsin Müstevfî, (1375). *Zübdetü't-Tevarîh*. (B. Guderzî, Çev.), Çaphane-i Müesse-i Çap İntişarat-ı Daneşgah-ı Tehran.
- Muhammed Sadık Musevî, (1363). *Tarih-i Giti Goşa Der Tarih-i Zendiyê*. İkbâl.
- Mustafa Emin, N. (2006). *Tarih-i Siyasi-i Kûrdha*. (İ. Bahtiyarî, Çev.), İntişarat-ı Bonge-i Jîn.
- Mustafazade, T. (2009). *Karabağ Hanlığı*. Sabah.
- Nadir Mirza. (1398). *Tarih-i Coğrafya-yı Darüs's-Saltana-i Tebriz* (2 b.). (G. R. Mecd, Dü.), İntişarat-ı Aydın-İntişarat-ı Yanar.
- Nebî, E. (1365). *Şekâkîha Der Gozergah-ı Tarih İran. Mecele-i Daneşkede-i Edebiyat ve Ūlum-i İnsanî-i Meşhed*, 74(3), 287-312.
- Nûzerî, İ. (1381). *Târih-i İctimai-yi İran-Ez Ağaz Ta Meşrutîye* (2. b.). İntişarat-ı Kheceste.
- Rezmâra, S. (1330). *Ferheng-i Coğrafya-i İran* (Cilt 4). İntişarat-ı Daire-i Coğrafya-i Stad Artel.
- Riyahi, M. (1372). *Tarih-i Hoy*. İntişarat-ı Tus.
- Ruhani, B. M. (1382). *Tarih-i Meşair-i Kûrd* (Cilt 3). (M. M. Ruhani, Dü.). İntişarat-ı Seda û Sima.
- Sadıgov, T. (2016). 19. Yüzyılın İlk Yarısında Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan'da Uyguladığı İdari Reformlar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Şerefhan-ı Bitlisi, (1377). *Şerefname*. (V. Zernov, Dü.), Esatir.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı., (1992). *Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri 1578-1914* (Cilt 1). Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın no: 4.
- Tapper, R. (1997). *Frontier Nomads Of Iran A Political And Social History Of The Shahsevan*. <https://archive.org/details/frontier-nomads-of-iran-a-political-and-social-history-of-the-shahsevan-by-richa> (10. 22. 2024 tarihinde alınmıştır).
- Tevhidî, K. (1371). *Hereket-i Tarih-i Kûrd be Horasan* (2. b., Cilt 1). ?.
- Watson, R. (1348). *Tarih-i İran Dovre-i Kaçariye (Ez İbtida-i Kern-i Nuzdehom ta Sal 1858)*. (V. Mazenderanî, Çev.), Sepehr.
- Yeşilot, O. (2008). Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları. A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36, 187-199. (<https://museum.ganjoor.net/items/shahanshahname/p0063>) (Erişim: 30.12.2024).